

**Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»**

ПРОСКУРНЯК ОЛЕГ ГЕОРГІЙОВИЧ

УДК 340.5; 34.023; 34.09

**СУЧАСНА ЗАРУБІЖНА ЮРИДИЧНА ОСВІТА:
ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
(НА ПРИКЛАДІ США, ВЕЛИКОБРИТАНІЇ І ФРН)**

12.00.01 – теорія та історія держави і права,
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі людських прав Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор
Никифорак Михайло Васильович
Чернівецький національний університет,
Навчально-науковий інститут права, психології
імені Юрія Федьковича,
професор кафедри людських прав

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Макарчук Володимир Степанович
Навчально-науковий інститут права, психології,
та інноваційної освіти Національного
університету «Львівська політехніка»,
професор кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права;

кандидат юридичних наук, доцент
Міхневич Людмила Володимирівна
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
завідувач кафедри конституційного
та муніципального права

Захист відбудеться «11» січня 2021 р. о 10-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка» (79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1-3, аудиторія 301 XIX навчального корпусу).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. Професорська, 1)

Автореферат розісланий «10» грудня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Бортник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Освіта – один із найбільш значимих чинників суспільного розвитку. Її основне завдання – це залучення людини до соціокультурних цінностей: науки, мистецтва, моралі, права, економіки, політики тощо. Тому сенс освіти проявляється не стільки всередині освітньої практики, скільки в контексті проблем, які виходять за її межі, мають більш широке соціокультурне значення. Для юридичної освіти такою «сенсоутворюючою» проблемою є формування права і правової держави. В Україні вона сьогодні особливо актуальна. З проголошення незалежності Україна проголосила курс на створення правової держави, оголосила про початок правової реформи, визнала міжнародні правові стандарти. Але від декларації намірів до їх виконання – дуже велика дистанція. Правова реформа в Україні явно дає збої. Право ніяк не може перейти у державний формат, встановити своє верховенство у масштабі всього суспільства, всієї держави. Абсолютна більшість українців вважає, що Україну сьогодні не можна вважати правовою державою, оскільки не реалізується жоден з її основних принципів: дотримання законів усіма (й громадянами, й організаціями, й органами влади); незалежність і об'єктивність судів; дотримання владою прав і свобод громадян. Окрім того, якщо не форсувати в країні правову реформу, почнуть «буксувати» всі інші реформи, передусім створення правової, конституційної економіки. Тільки використовуючи право, як серйозний ресурс розвитку, Україна зможе подолати відставання від європейських держав.

«Буксування» правової реформи пов'язують і з кризою системи юридичної освіти, в межах якої формується кадровий потенціал для різних юридичних установ. На юристів і сучасні правові інститути, функціонування яких вони забезпечують, покладаються завдання охорони та захисту прав і свобод громадян, забезпечення стабільності правової системи суспільства. Ставлення суспільства, соціальної групи чи окремої людини до права є, по суті, відображенням їх ставлення до юристів, до юридичної професії. Занепокоєність звичайних громадян, суспільства неефективністю правових інститутів ставить питання і про якість механізмів правового регулювання державних та суспільних процесів, і про кадрове забезпечення юридичної діяльності. Сьогодні українське суспільство переживає необхідність корінного реформування юридичної освіти, подолання його статизованості, у зв'язку з чим спостерігається значне підвищення наукового інтересу до міжнародних стандартів у сфері юридичної освіти, в основі яких лежить доктрина верховенства права, а не доктрина позитивізму.

З огляду на впровадження в Україні принципів та вимог Болонського процесу увагу дослідників привертають такі питання як зміна ролі права і юристів у суспільстві, реформа юридичної професії, інтернаціоналізація ринку юридичних послуг, вплив юридичного професіоналізму на юридичну освіту,

хто може бути «замовником» юридичної освіти, розподіл відповідальності за професійну підготовку юристів між навчальними юридичними закладами і роботодавцями.

Це дуже актуальні питання, адже юридична освіта є унікальною. Вона передбачає набуття таких знань, які призначені для суто практичної діяльності. Юридичній науці властиве органічне поєднання теорії і практики. Звідси широкий діапазон знань, які виробляються в ході правової підготовки: від засвоєння духу права, розуміння його суспільної ролі до найменших деталей професіоналізму у прийнятті правових рішень, які стосуються людських доль.

Для вирішення вказаних питань необхідно вивчати зарубіжний досвід організації юридичної професії і юридичної освіти, передусім США, Великобританії і ФРН, де створені і функціонують три найкращі сьогодні у світі системи юридичної освіти. До того ж соціологічні опитування батьків в Україні свідчать, що 34% їх дітей чи внуків хотіли б навчатися у вишах ФРН, 20% – Великобританії, 25% – США¹.

Джерельною основою дисертації стали положення конституційних актів, законів та підзаконних актів США, Великобританії і ФРН з питань юридичної освіти, зібрання норм етики юриста, дані соціологічних досліджень, статистичні матеріали, сайти окремих зарубіжних юридичних вишів.

Дослідження окремих питань теорії та історії сучасної зарубіжної юридичної освіти здійснювали українські правознавці Ж. Алексеєва, А. Андрощук, Г. Андрощук, В. Андрущенко, Б. Баженова, М. Бак, В. Бігун, В. Бойко, І. Войтюк, К. Воронцова, І. Гловацький, Я. Горбунова, Ю. Городецька, Р. Гурак, Н. Давидова, М. Димитрова, М. Желуденко, Ю. Задорожний, П. Захарченко, Т. Кагановська, Г. Климова, В. Ковальчук, Т. Куковська, В. Макарчук, О. Михайленко, О. Мінченко, Л. Міхневич, М. Никифорак, Ю. Носік, К. Островська, У. Парпан, О. Погрібний, Н. Похресник, Г. Рижков, В. Святоцька, С. Сливка, Д. Суханова, В. Титов, Д. Тихомиров, Н. Шевченко; західноєвропейські та американські дослідники Е. Аннерс, Дж. Берман, Е. Бланкенбург, Р. Граверт, Р. Давід, Д. Кеннеді, А. Ліон-Кан, Р. Познер, Б. Саймон, Л. Фрідмен; російські науковці Р. Антропов, А. Вершинін, В. Власихін, А. Жалінський, В. Захаров, Т. Льїна, З. Казачкова, І. Клюковська, Д. Малешин, О. Малько, О. Мішіна, А. Реріхт, А. Романов, А. Саломатін, Б. Тузмухамедов та інші.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до наукової теми кафедри філософії та теорії права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича «Право в системі юридичних норм» (номер державної реєстрації 0111U000185) та наукової теми кафедри людських прав «Права людини в системі права» (номер державної реєстрації 0116U004089).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є порівняльний

---

¹ Експрес. 2017. 12–19 жовтня. С. 2.

історико-правовий аналіз змісту юридичної професії і юридичної освіти в США, Великобританії і ФРН.

Для реалізації цієї мети поставлені такі завдання:

- визначити методи та опорні поняття дослідження;
- оцінити стан наукової дослідженості проблеми;
- проаналізувати особливості сучасної юридичної професії;
- визначити основні чинники розвитку сучасної зарубіжної юридичної

освіти;

- розкрити причини зростання соціального престижу юридичної освіти;
- з'ясувати основні напрями розширення доступу до юридичної освіти;

– виділити історичні етапи формування національних мереж юридичної освіти;

– визначити основні тенденції розвитку сучасної зарубіжної юридичної освіти;

– розкрити зміст сучасних реформ юридичної освіти в зарубіжних правничих школах;

- розглянути форми прагматизації зарубіжної юридичної освіти;

– охарактеризувати шляхи підвищення ефективності підсумкової атестації юристів в США, Великобританії і ФРН.

Об'єктом дослідження є юридична професія і юридична освіта як явища правової реальності.

Предметом дослідження є зміст юридичної професії і юридичної освіти в США, Великобританії і ФРН.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становить комплекс всезагальних (філософських, світоглядних), загальнонаукових та спеціально-юридичних методів. З-поміж всезагальних методів використані метафізичний, діалектичний, історичний та системний. З-поміж загальнонаукових методів застосовано методи аналізу, синтезу, аналогії, абстрагування. З-поміж спеціально-юридичних методів основну роль у дослідженні відведено нормально-юридичному, порівняльно-правовому та герменевтичному методам.

Метафізичний метод дозволив розглядати досліджувані правові явища як окремі, самостійні. Саме з таких позицій визначаються поняття юридичної освіти та юридичної професії, які є ровесниками людського суспільства незалежно від цивілізацій чи формацій (*Розділ 1, підрозділ 2.1*).

Діалектичний метод дозволив простежити генезис та подальший розвиток зарубіжної юридичної освіти в її тісному зв'язку з розвитком суспільства, права і держави. Це дало змогу дослідити закономірності та особливості розвитку юридичної освіти, висвітлити значення історичного досвіду цього розвитку (*усі підрозділи*).

Метод аналізу дозволив дослідити зарубіжну юридичну освіту як цілісне правове явище, шляхом виокремлення та вивчення національних правових систем США, Великобританії і ФРН. Проаналізовано моделі юридичної освіти,

особливості навчального процесу, шляхи практичної підготовки юристів, форми кваліфікаційних випробувань правників (*підрозділи 2.2, 3.2, 3.3*).

Використовуючи метод синтезу, автор проаналізував різноманітні джерела, щоб виділити загальні риси еволюції зарубіжної юридичної освіти (*підрозділи 1.3, 2.2, 3.4*).

За допомогою методу аналогії здійснено порівняння моделі юридичної освіти США, Великобританії і ФРН, подано оцінку їх ефективності (*підрозділи 2.1, 3.1, 3.2, 3.3*).

Метод структурного аналізу дозволив обґрунтовано виділити основні структурні елементи досліджуваної проблеми (зміст юридичної освіти, модель юридичної освіти, мережа юридичних вишів, організація навчального процесу, практична підготовка майбутніх правників, підсумкова атестація випускників правничих шкіл) і вивчити їх у синхронному (існуючих одночасно в різних країнах) або діахронному (існуючих в різних епохах) вимірах (*Розділ 3*).

Метод тлумачення правових приписів допоміг з'ясувати зміст зафіксованих в різних джерелах правових норм, проаналізувати характерну для систем юридичної освіти США, Великобританії і ФРН офіційну термінологію (*підрозділи 1.2, 2.1, 3.2, 3.3, 3.4*).

Наукова новизна одержаних результатів. Найсуттєвішими результатами дослідження, що зумовлюють новизну та визначають внесок автора у розробку досліджуваної проблеми, є:

уперше:

- здійснено комплексне порівняльно-правове дослідження сучасної зарубіжної юридичної освіти (на прикладі США, Великобританії і ФРН);
- проаналізовано нормативно-правову базу юридичної освіти США, Великобританії і ФРН;
- обґрунтовано чинники зростання соціального престижу юридичної професії і юридичної освіти;
- класифіковано чинники розширення доступу до сучасної юридичної освіти;
- визначено особливості реформування змісту юридичної освіти в зарубіжних правничих школах;
- з'ясовано шляхи прагматизації зарубіжної юридичної освіти;
- здійснено порівняльну характеристику підсумкової атестації юристів в США, Великобританії і ФРН;

удосконалено:

- історіографію та класифікацію джерел дослідження;
- оцінку шляхів оптимізації зарубіжних національних мереж юридичної освіти;
- аналіз зарубіжної клінічної юридичної освіти;
- питання розвитку студентських контингентів зарубіжних правничих шкіл;

- основні підходи до вивчення розвитку професорсько-викладацького складу зарубіжних закладів вищої юридичної освіти;

- оцінку впливу Болонського процесу на розвиток юридичної освіти США, Великобританії і ФРН;

уточнено:

- періодизацію історії розвитку зарубіжної юридичної освіти;

- оцінку ролі кейс-методу у навчальному процесі зарубіжних правничих шкіл;

набули подальшого розвитку:

- характеристики сучасних моделей зарубіжної юридичної освіти;

- положення про співвідношення позитивізму і природного права в сучасній зарубіжній юридичній освіті.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони становлять науково-теоретичний і практичний інтерес та можуть бути використані у:

- *науково-дослідницькій сфері* – для подальшого вивчення проблем сучасної вітчизняної та зарубіжної освіти;

- *правотворчій сфері* – висновки і пропозиції, що містяться в дисертації можуть бути враховані для вдосконалення законодавства про юридичну освіту;

- *правозастосовній діяльності* – для покращення практичної діяльності органів виконавчої та судової влади (*акт впровадження розробок дисертаційного дослідження у практичну діяльність Головного територіального управління юстиції у Чернівецькій області від 10.10.2019 р.; акт впровадження розробок дисертаційного дослідження у практичну діяльність Чернівецького окружного адміністративного суду від 12.10.2019 р.);*

- *навчальному процесі* – з метою вдосконалення змісту юридичної освіти та методики викладання в юридичних вишах (*акт впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження у навчальний процес Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича від 23.12.2019 р.*).

Особистий внесок здобувача. Всі положення і висновки дисертації сформульовані і обґрунтовані самостійно. Всі публікації одноосібні.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки, сформульовані в ході дисертаційного дослідження, доповідались і обговорювались на засіданнях кафедри філософії та теорії права (з 1 січня 2018 р. кафедри людських прав) Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, на науковому семінарі юридичного факультету ЧНУ. Вони були оприлюднені на наукових та науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «*Перспективны́е направления развития современной юридической науки*» (м. Сімферополь, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «*Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України*» (м. Львів, 31 січня – 01 лютого 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «*Сучасне правотворення*» (м. Дніпро-

петровськ, 1–2 серпня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення» (м. Запоріжжя, 26–27 вересня 2014 р.); Міжнародній науковій конференції «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 26–27 жовтня 2017 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації викладено в 12 публікаціях, з них 7 наукових статей, з яких 5 опубліковано в журналах, що входять до переліку фахових наукових видань України, 2 – в іноземних періодичних виданнях та 5 тез виступів на науково-практичних заходах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи 220 сторінок, з них 161 сторінка основного тексту. Список використаних джерел нараховує 456 найменувань, додатки на 2 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, сформульовано наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, подано відомості про їх апробацію, структуру й обсяг дисертації.

Розділ 1 «Методи, історіографія та джерела дослідження» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Методи та опорні поняття дослідження»* охарактеризовано використані в дисертації методи дослідження, які можна об'єднати у три групи: філософські (світоглядні), загальнонаукові і спеціально-юридичні. З-поміж філософських методів застосовано: метафізичний, діалектичний, історичний, системний; із загальнонаукових – аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, абстрагування, моделювання; із спеціально-юридичних – формально-юридичний, порівняльно-правовий, герменевтичний, тлумачення.

У *підрозділі 1.2 «Історіографія дослідження»* проаналізовано чотири традиції дослідження проблем зарубіжної юридичної освіти: вітчизняну, західноєвропейську, американську і російську. Українську традицію представляють Ж. Алексєєва, А. Андрощук, Г. Андрощук, В. Андрущенко, Б. Баженова, М. Бак, В. Бігун, В. Бойко, І. Войтюк, К. Воронцова, І. Гловацький, Я. Горбунова, Ю. Городецька, Р. Гурак, Н. Давидова, М. Димитрова, В. Макарчук, М. Желуденко, Ю. Задорожний, Т. Кагановська, Г. Климова, Т. Куковська, О. Михайленко, О. Мінченко, Л. Міхневич, М. Никифорак, Ю. Носік, К. Островська, О. Погрібний, Н. Похресник, Г. Рижков, В. Святоцька, С. Сливка, Д. Суханова, В. Титов, Д. Тихомиров, Н. Шевченко; західноєвропейську та американську Е. Аннерс, Дж. Берман, Е. Бланкенбург, Р. Граверт, Р. Давід, Д. Кеннеді, А. Ліон-Кан, Р. Познер,

Б. Саймон, Л. Фрідмен; російські науковці Р. Антропов, А. Вершинін, В. Власихін, А. Жалінський, В. Захаров, Т. Ільїна, З. Казачкова, І. Клоковська, Д. Малешин, О. Малько, О. Мішіна, А. Реріхт, А. Романов, А. Саломатін, Б. Тузмухамедов та інші. Підкреслено, що єдина монографія опубліковано в Україні в рамках теми дисертаційного дослідження належить В. Бігуну. В ній висвітлено основні поняття, принципи, історія, правова регламентація юридичної професії в США, проаналізовано американську систему юридичної освіти, засади і стандарти здобуття кваліфікації правника.

Основу підрозділу 1.3 «Джерела дослідження» склали нормативно-правові акти. З одного боку – це наслідок того, що галузь освіти (зокрема, й юридичної) є сферою переважно публічно-правового регулювання, а з іншого – це зумовлено загальносвітовою тенденцією юридифікації суспільства. Законодавче регулювання юридичної освіти бере свій початок майже від становлення європейської університетської історії.

Джерелом дослідження стали також освітні доктрини. У США і Великобританії основною їх формою є «білі» і «зелені» книги уряду, у ФРН – національна освітня доктрина.

Досить широко використано в роботі різноманітні статистичні матеріали. Цікава інформація міститься на довідкових сайтах зарубіжних правничих шкіл. Для реконструкції реальних процесів історичного розвитку зарубіжної юридичної освіти використано юридичну біографістику. Через вивчення реформаторської діяльності таких видатних особистостей як Крістофер Лангдел, Вільгельм Гумбольд, Гербер Харт, Густав Радбрух вдалося виділити переломні моменти еволюції форм юридичної освіти.

Розділ 2 «Чинники розвитку сучасної зарубіжної юридичної освіти» поділено на два підрозділи.

У підрозділі 2.1 «Зростання соціального престижу юридичної професії і юридичної освіти» обґрунтовано, що сучасна юридична професія поєднує в собі взаємодоповнюючі принципи єдності і диференціації. Кожна правова система під впливом традицій і реалій зберігає власну специфіку у структурі і розумінні юридичної професії. Найбільш масова юридична професія у США, причому не з точки зору питомої ваги в американській кадровій структурі, а порівняно з іншими державами. Натомість юристи, які складають два відсотки зайнятих у сфері економіки, створюють два відсотки ВВП США (частка юридичних послуг).

Кількість юристів регулюється передусім ринковим механізмом. У США на кожні 10 тисяч населення припадають 28 юристів, у ФРН – 11, в Англії – 8.

Визначено, що і в США, і у ФРН, і у Великобританії частка юристів серед всіх спеціалістів набагато більша, ніж в Україні. Не так давно в нашій державі не було особливої потреби в юристах. Виняток склали хіба що правоохоронні органи. У юристів, як правило, не було досвіду участі у перетвореннях державного масштабу, й економічних, і політичних. Роль юристів стала

зростати, з огляду на ускладнення усієї соціальної інфраструктури, розвитку правового статусу особи, розширення її прав і свобод. Важливим чинником зростання соціального престижу юридичної професії стала також юридифікація сучасного суспільства, яка відображає загальну для розвинутих держав тенденцію до розширення предмета правового регулювання, до збільшення кількості і спеціалізації законів та інших джерел позитивного права. Професія юриста – це синонім престижу високого заробітку, помітної соціально-політичної ролі.

У підрозділі 2.2 «Розширення доступу до юридичної освіти» аргументовано, що юридична професія є елітною. Критерії, які визначають доступ до юридичної освіти можна поділити на освітні і соціальні. Найбільшою увагою користуються перші, що зумовлено внутрішніми потребами організації і функціонування систем юридичної освіти. В різних державах вони мають свої особливості. Головна відмінність у цьому плані юридичної освіти США полягає в тому, що для вступу до правничої школи необхідна будь-яка бакалаврська освіта. У Великобританії і ФРН зарахування абітурієнтів здійснюється за результатами шкільного навчання. Тільки вступ до Оксфорда та Кембриджа здійснюється за результатами їх власних вступних екзаменів та співбесід.

Доведено, що центральним із соціальних критеріїв доступу до юридичної освіти є плата за навчання. Саме вона є основною перешкодою для юридичної професії. Всі інші обмеження повсюдно заборонені законом. Рівень оплати за навчання залежить від престижності правничих шкіл. Студенти платять не лише за навчання, а й за житло, харчування, транспорт. Підвищення плати за юридичну освіту загальноосвітова тенденція. Але особливо висока вона в США. У 1990 р. плата за юридичне навчання становила у приватних навчальних закладах в середньому 11 тис. дол., а в державних – 3,5 тис. дол. Сьогодні плата за навчання у приватному американському виші досягає 40 тис. дол., а в державному – 20 тис. дол. Рівень оплати залежить від престижності правничих шкіл. Найвищий він у Гарварді, Принстоні, Стенфорді, Йелі. Але попри це конкурси до них стабільно високі. В Гарварді, наприклад, щорічно на одне місце претендують 15–16 осіб.

Розкрито проблеми доступу до юридичної освіти для жінок, вихідців з нижчих соціальних верств, з расових і національних меншин. Багато уваги в США, Великобританії і ФРН приділяється забезпеченню доступу до юридичної освіти осіб з обмеженими можливостями, з інвалідністю.

Розділ 3 «Основні тенденції розвитку сучасної зарубіжної юридичної освіти» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Реформування змісту навчального процесу в зарубіжних юридичних вишах» проаналізовано основні законодавчі акти з питань реформування юридичної освіти США, Великобританії і ФРН. Наголошено, що в США реформування юридичної освіти відбувається кожні

10–15 років. У ФРН останні найсуттєвіші зміни в юридичній освіті були введені федеральним законом 2002 р. «Про реформу юридичної освіти». У Великобританії найбільшу роль у регулюванні юридичної освіти відіграють закони «Про суди та юридичні послуги» 1990 р. та «Про вищу освіту» 2004 р.

З'ясовано, що в найбільш узагальненому вигляді реформування стосується моделей юридичної освіти. Юридична освіта Великобританії поділяється на три етапи, які передбачають засвоєння програми бакалавра права, опанування освітньо-професійної фахової підготовки адвокатів і юридичну практичну підготовку (річне, як правило, стажування). Німецька система підготовки юристів сьогодні зорієнтована на підготовку і досуддівської, і адвокатської діяльності (судьями стають 5–10% випускників, адвокатами – до 80%).

Основне завдання американських правничих шкіл – це підготовка до отримання доступу у професійне співтовариство і успішної юридичної діяльності. Через спрямованість навчальних програм різних правничих шкіл на вимоги адвокатського екзамену між ними нема принципових відмінностей, незважаючи на відсутність єдиного навчального плану.

Зазначено, що у США і ФРН випускник юридичного вишу – це лише «кандидат у юристи». У США необхідно отримати ліцензію на «практику права». У ФРН необхідно скласти два державні екзамени, після чого випускник стає «повним юристом». У Великобританії для випускників правничих шкіл передбачені адвокатські випробовування (солісторські і баристерські).

У *підрозділі 3.2 «Оптимізація національних мереж юридичної освіти»* досліджено структуру юридичної освіти, тривалість навчання, його поділ на цикли, курси, семестри і триместри. У США сьогодні налічується 220 юридичних вишів, Великобританії – 97, ФРН – 80. У ХХ ст. за кількістю юридичних вишів та їх студентів на перше місце у світі вийшли США. Кращими правничими школами вважаються Гарвардська, Йельська, Принстонська, Колумбійська, Пенсільванська, Дартмутська та ін. Їх високі показники можна пояснити дією трьох чинників, характерних для елітних вишів: високою концентрацією талантів (і викладачів, і студентів), достатньою кількістю ресурсів для створення творчої навчальної і наукової атмосфери, гнучкою системою управління, яка дає змогу оперативно приймати рішення без зайвих бюрократичних зволікань. Абсолютна більшість американських університетів заснована на приватні гроші.

У Великобританії всі університети отримують державну допомогу, хоча, на відміну від багатьох європейських держав освіта там платна. В Німеччині фактично всі правничі навчальні заклади державні. Єдиний приватний юридичний виш Німеччини – це вища юридична школа імені Буцеріуса в Гамбурзі.

Важливу роль в оптимізації мережі юридичних навчальних закладів США виконують Асоціація американських юристів та Асоціація американських

юридичних шкіл. Діяльність вищих навчальних закладів ФРН регулюється федеральним міністерством освіти і науки та відповідними міністерствами федеральних земель. У Великобританії експертні оцінки у сфері юридичної освіти формуються державною радою фінансування вищої освіти.

Важливим аспектом оптимізації мереж юридичної освіти є вдосконалення діяльності професорсько-викладацького складу. Його чисельність у США складає близько 5,5 тис. осіб. Крім того, за сумісництвом викладають правові дисципліни ще близько 4 тис. юристів. У ФРН в 2008 р. на 41 факультеті (із 44), які подали відповідну інформацію, працювало 845 професорів, тобто в середньому по 20 на факультеті.

У підрозділі 3.3 *«Прагматизація зарубіжної юридичної освіти»* з'ясовано, що прагматизація юридичної освіти проявляється у практичній спрямованості навчального процесу, його орієнтації на індивідуальні інтереси студентів, розвиток їх практичних навиків. Для цього вводяться такі курси як «Адвокатська діяльність», «Юридична майстерність», «Процес юридичного дослідження», «Письмо і аналіз у праві», «Академічне юридичне письмо». Ефективним засобом покращення практичної підготовки юристів є залучення до навчального процесу досвідчених практиків. Практична спрямованість юридичної освіти знаходить свій вираз і в методиці навчання, передусім у використанні кейс-методу та сократівського методу (США), методу вирішення юридичних казусів (у ФРН).

Значну увагу правничі виші приділяють проведенню практики студентів у юридичних фірмах, державних установах. У США така практика проводиться влітку після першого і другого курсів. У Німеччині тримісячна практика (в трьох різних місцях) є однією з умов допуску студента до першого державного екзамену. В Англії практика не є обов'язковим компонентом програм правничих навчальних закладів, хоча вона заохочується під час канікул і є одним із кращих способів працевлаштування в майбутньому.

Досліджено таку новітню форму практичної підготовки студентів у зарубіжних правничих вишах як юридичні клініки.

Проаналізовано заключну фазу практичної підготовки юристів у Великобританії і ФРН – стажування. Стажування для соліситорів розраховане на два роки, для баристерів – на один. В Німеччині після першого державного екзамену більшість випускників університетів продовжує дворічне навчання у референдаріаті, зараховувати на яке уповноважені президенти земельних судів. У США післяузівського стажування нема.

У підрозділі 3.4 *«Підвищення ефективності підсумкової атестації юристів»* розкриті особливості вирішення цього завдання в різних країнах. У ФРН існує єдиний стандарт державної атестації для всіх випускників юридичних факультетів, який включає два державні екзамени. Перший екзамен щорічно не здають приблизно 30% студентів, другий – 10-20%. Це стабільна тенденція. Такий вимогливий відбір покликаний передусім знизити конкуренцію на ринку

юридичних послуг. У США і Великобританії шлях до повного юриста дещо інший. У США допуск до юридичної практики здійснюється шляхом бар-екзаменування. Його проведення регулюється «Кодексом рекомендацій бар-екзаменування», прийнятим у 1987 р. Екзамені приймають спеціальні комісії, які складаються із практикуючих юристів, призначених судом і керівництвом асоціації юристів того чи іншого штату. Складання екзамену в одному штаті не дозволяє практикувати в іншому. Ця вимога зумовлена тим, що крім знання федерального права претенденту треба знати і законодавство конкретного штату. У Великобританії окремі кваліфікаційні випробовування проводяться для соліситорів і баристерів. Їх мета – не перевірка знань, а перевірка готовності до самостійної юридичної практики. Університетський диплом у Великобританії не є обов'язковим для жодної юридичної професії. Соліситорами і баристерами працюють багато осіб без юридичної освіти. У зв'язку з цим, для отримання ліцензії треба пройти спеціальну підготовку.

ВИСНОВКИ

Дисертаційна робота вирішує актуальне наукове і практичне завдання, суть якого полягає у порівняльному теоретико-правовому та історико-правовому аналізі змісту юридичної професії і юридичної освіти в США, Великобританії і ФРН. В рейтингу 100 кращих університетів світу більшість становлять саме ці держави. При цьому актуальність і комплексна постановка теми дослідження, і реалізація кожного із завдань, цілком можуть претендувати на статус самостійних досліджень. Як констатується вченими, сформувалось п'ять показників, за якими можна судити про сильні і слабкі сторони юридичної освіти: якість, послідовність рівнів, мобільність і кар'єрний ріст, доступність і вартість, ефективність. Загалом, проаналізувавши ці критерії автор дійшов до таких висновків.

1. Сучасна юридична професія змогла реалізувати в собі два взаємодоповнюючі принципи: єдності і диференціації. Розвиток інтеграційних процесів у сучасному суспільстві детермінував необхідність існування загальних філософських та інституційних основ юридичної професії. Водночас, кожна правова система під впливом національних традицій зберегла власну специфіку у структурі і розумінні юридичної професії.

2. Особливістю професії юриста у ФРН є те, що вона завжди відкривала найбільші можливості для отримання державної посади. Можливо, саме у зв'язку із цим юридична професія досить авторитарно регулюється федеральним і земельним законодавством. Це стосується і суддів, і прокурорів, і адвокатів, і нотаріусів.

Значними особливостями характеризується юридична професія в сім'ї загального (англо-американського) права. Основна з них полягає в тому, що вона формувалась природно-еволюційним шляхом, в ході судової практики.

Практика, прагматизм були й залишаються основними рисами діяльності в США і Великобританії.

3. Важливим фактором зростання соціального престижу юридичної професії є «юридифікація» сучасного суспільства, яка відображає властиву всім розвинутим державам тенденцію до розширення предмета правового регулювання, до зростання кількості законів та інших нормативно-правових актів. Престижність юридичної професії зумовлена також високим заробітком, соціально-політичною роллю власників диплома юриста.

Зростання престижу юридичної професії актуалізує проблему доступу до юридичної освіти. Критерії, які визначають доступ до юридичної освіти, можна об'єднати у дві великі групи: освітні і соціальні. Виходячи з внутрішніх потреб організації і функціонування систем юридичної освіти, найбільшою увагою користуються перші. Головна відмінна риса доступу до юридичної освіти в США – наявність диплома бакалавра. Для моделей доступу до юридичної освіти у Великобританії і ФРН характерне зарахування абітурієнтів за результатами шкільного навчання. Центральним із соціальних критеріїв доступу до юридичної освіти є плата за навчання. Її зростання – це загальноосвітова тенденція. Саме це є основною перешкодою для здобуття юридичної професії. Інші обмеження сьогодні заборонені законом (для вихідців із нижчих соціальних верств, расових і національних меншин, жінок, осіб з інвалідністю тощо).

4. Системи юридичної освіти США, Великобританії і ФРН є національно-державними феноменами, що сформувалися під впливом культурних, соціально-економічних і політичних чинників. Було б помилковим мовити про абсолютно автономний, ізольований шлях розвитку кожної з них. Але європейська традиція юридичної освіти була історично першою і справила значний вплив на організацію і зміст юридичної освіти США. Відкритим, при цьому, залишається питання про наявність загальних, універсальних рис юридичної професії і, відповідно, професійного навчання юриста в державах, що належать до різних правових сімей. Чи є підготовка юристів виключно функцією самовідтворення конкретної правової системи, чи можна мовити про підготовку юриста взагалі?

В цьому контексті можна виділяти сфери професійної юридичної діяльності як сукупність соціальних практик адвоката, судді, прокурора, нотаріуса. Диференціація професійної діяльності юриста може бути визначена і в залежності від того, які інтереси він представляє – публічні чи приватні. Тому в юридичній професії можна виділяти публічно-правову і приватно-правову діяльність. У першому випадку юрист включається в систему публічної влади, в другому випадку, при захисті приватних прав та інтересів, юристу приходиться протистояти цій системі.

5. Сучасна юридична освіта у світі перебуває в перехідному стані – пошуку моделі розвитку. До найбільш загальних і таких, що простежуються у

всіх державах причин цього, можна віднести зміну ролі юриста в суспільстві (через його юридикацію) і ринку юридичних послуг, наявність різних вимог до юридичної освіти з боку різних суб'єктів (студентів, юридичної професії, суспільства, держави), зростаючу суперечність між юридичною освітою, професійною практикою і вимогами ринку.

Домінуючим напрямом реформування юридичної освіти є її прагматизація за рахунок скорочення зусиль щодо формування професійної культури. Такий підхід поширений і в державах романо-германської, і англосаксонської традиції підготовки юристів. Цей тренд цілком органічно корелює з панівним утилітарним світоглядним концептом, у відповідності з яким юридичні вищі, передусім класичні університети, перетворюються в market place, в економічні корпорації з продажу знань. Навіть в Англії правничі школи перестають готувати джентельменів.

6. І континентальна, і американська традиції юридичної освіти допускають значну соціальну автономію юридичної освіти. З цим аспектом прямо пов'язано питання про моделі забезпечення якості юридичної освіти. Сьогодні відомі три можливі моделі: державна (контроль з боку держави), професійна (контроль з боку професійного співтовариства), ринкова (контроль з боку споживача освіти).

У ФРН переважає державна модель, в США і Великобританії – професійна.

Вивчення моделей юридичної освіти США, Великобританії і ФРН в аспекті методики навчання дало змогу виявити, що основними їх характеристиками є багатоступінчатість, розгалуженість і автономність навчальних закладів, практична спрямованість навчального процесу, індивідуалізація навчання, опора на компетентнісний підхід в освіті, діалогічний характер навчання (сократівський метод, кейс-метод), самоврядування і саморозвиток студентів, висока ступінь комерціалізації освіти.

7. Дослідження дозволило зробити висновок, що правничі школи США, Великобританії і ФРН застосовують вибіркву (елективну) систему навчальних програм. В рамках цієї системи студенти мають змогу самостійно обирати ті навчальні курси, що їх цікавлять, які поділяються на обов'язкові і факультативні.

Зміст юридичної освіти Великобританії визначають найпоширеніші кваліфікаційні програми бакалавра права та бакалавра гуманітарних наук. Фундаментальною основою цих програм є зобов'язальне право, кримінальне право, публічне право, право справедливості, право договірної власності.

Зміст сучасної юридичної освіти ФРН визначила реформа 2002 р., за якою відбувся перехід від моделі «юриста-судді» до орієнтації на «юриста-адвоката» та «євроюриста».

Основними характеристиками моделі підготовки юристів в США є вузька спеціалізація і практична спрямованість навчання. Основне завдання правових шкіл США – це підготовка до отримання доступу у професійне

співтовариство й успішної юридичної діяльності.

8. У ХХ ст. США вийшли на перше місце у світі за кількістю юридичних вишів та їх студентів. Нині в США діє понад 220 правничих вищих навчальних закладів. Важливу роль в оптимізації мережі юридичних вишів США належить Асоціації американських правничих шкіл.

Протягом ХІХ ст. інтенсивно розвинулось друге покоління британських юридичних вишів. Характерно, що всі університети Великобританії одержують державну фінансову допомогу, незважаючи на те, що освіта там платна. Юристів у Великобританії готують близько 97 вишів.

Своєрідним був розвиток мережі юридичних навчальних закладів Німеччини. Юристів у ФРН готують 44 юридичні факультети університетів та 36 інших професійних навчальних закладів, які готують юристів-економістів.

9. В ході дослідження встановлено, що сучасна зарубіжна юридична освіта розвивається в руслі компетентнісного підходу і має практичну спрямованість. Сучасне розуміння юридичної освіти аргументовано доводить, що теоретичного навчання у юридичних навчальних закладах вже недостатньо. Необхідною умовою ефективної підготовки юристів сьогодні визнається навчання через досвід практичної діяльності (або її імітації). Найдосконалішими формами такого навчання є референдаріат, соліситорська та баристерська практики (Великобританія), клінічна юридична освіта (США, Великобританія, ФРН).

Практична спрямованість сучасної юридичної освіти все більше знаходить свій вираз і в методиці теоретичного навчання (кейс-метод, сократівський метод – США, казі-метод – ФРН). При цьому у ФРН на судовий прецедент дивляться не як на джерело права, а як на джерело (підручник) судочинної мудрості.

10. Постійно зростає ефективність підсумкової атестації випускників правничих шкіл. Найбільш послідовно юридично і організаційно підсумкова атестація юристів визначена у ФРН, де проводяться перший (після університетського навчання) і другий (після референдаріату) державні екзамени.

У США і Великобританії шлях до державного юриста дещо інший. Бар – екзаменування (усна співбесіда і письмова робота) є підставою для видачі ліцензії на право здійснення приватної юридичної діяльності в США.

У Великобританії кваліфікаційні випробовування ускладнюються дуалізмом «юридичної професії», тобто поділом адвокатів на соліситорів і баристерів. Заключні соліситорські і баристерські екзамени – це не перевірка знань, а перевірка готовності до самостійної юридичної практики.

11. Дисертаційне дослідження дозволяє висловити деякі міркування щодо реформи вітчизняної системи юридичної освіти. До її недоліків варто віднести: відсутність чітких і прозорих критеріїв для визначення державного замовлення у вищих навчальних закладах зі спеціальностей «право» та «міжнародне право»; брак чітких критеріїв, вимог і стандартів для професійної діяльності юриста; недостатнє (майже мінімальне) залучення професійних

юридичних об'єднань до формування стандартів юридичної освіти.

Подолання цих недоліків можливе виключно шляхом реформування. Мова не про «удосконалення», «покращування» чи «модернізацію» юридичної освіти України, а докорінне її реформування з використанням зарубіжного досвіду, передусім, США, Великобританії і ФРН.

По-перше, необхідно кардинально зменшити кількість вищих навчальних закладів, які сьогодні готують юристів. У нас їх більше, ніж у всій Західній Європі.

По-друге, необхідна переорієнтація стандарту підготовки юриста відповідно до його фундаментальної ролі – утверджувати верховенство права через захист прав і свобод людини. Для цього потрібна набагато більша фінансова та академічна свобода правничих шкіл.

По-третє, необхідне впровадження ефективних форм практичної підготовки юристів на зразок німецького рефендаріату. Існуючі в Україні форми практик студентів-юристів вкрай малоефективні.

По-четверте, необхідна реформа підсумкової атестації випускників правничих шкіл. Державні экзамени мають перейти до відання обласних управлінь юстиції, обласних судів та професійних об'єднань юристів.

Всі наведені пропозиції заслуговують на законодавче закріплення. А поки що їх зміст не відображений ні у «Концепції реформування правничої освіти в Україні» (2016 р.), ні в проєкті Закону України «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» (реєстраційний № 7147 від 28 вересня 2017 р.).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Проскурняк О. Г. Поняття юридичної професії: загальнотеоретичні та історико-правові аспекти. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Серія: Правознавство*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. Вип. 682. С. 18–22.

2. Проскурняк О. Г. Рост социального престижа современной юридической профессии: сравнительно-правовое исследование. *Lega si Viata: Revista Stiintific0-practica*. Вип. 5/2 (293), 2016: Акредитована Вища рада з науки і технологічного розвитку Академії наук Молдови (Accreditata de Consiliul Suprem pentru Stiinta si Dezvoltare Tehnologica al Academiei de Stiinte a Moldovei), 2015. С. 82–84.

3. Проскурняк О. Г. Прагматизація сучасної зарубіжної освіти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. Серія: Юриспруденція*. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2016. Вип. 23. С. 54–56.

4. Проскурняк О. Г. Проблеми реформування змісту сучасної зарубіжної

юридичної освіти (на прикладі США, Великобританії і ФРН). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*: Збірник наукових праць. Серія: Юридичні науки. Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2016. Вип. 845. С. 402–406.

5. Проскурняк О. Г. Державні юридичні екзамени в Німеччині. *Науково-практичний господарсько-правовий журнал «Підприємництво, господарство і право»*. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. Вип. 12. С. 212–215.

6. Proskurniak Oleh. The growth of social prestige of the modern legal profession: a comparative legal study. *REVISTA ȘTIINȚIFICĂ INTERNAȚIONALĂ «SUPREMAȚIA DREPTULUI»*. 2016. № 2. С. 204–208.

7. Проскурняк О. Г. Розвиток національних мереж юридичної освіти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 43. Т. 1. С. 40–43.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Проскурняк О. Г. Особливості сучасної юридичної професії і юридичної освіти у Великобританії. *Перспективны́е направления развития современной юридической науки*: Материалы международной научно-практической конференции, г. Симферополь: Научное объединение «Юридическая мысль», 2014. С. 17–19.

9. Проскурняк О. Г. Особливості сучасної юридичної освіти Німеччини. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (м. Львів, 31 січня – 01 лютого 2014 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2013. Ч. I. С. 29–31.

10. Проскурняк О. Г. Доступ до юридичної освіти у ФРН. *Сучасне правотворення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (м. Дніпропетровськ, 1–2 серпня 2014 р.). Дніпропетровськ: «Правовий світ», 2014. С. 14–16.

11. Проскурняк О. Г. Юридична професія і юридична освіта в системі правового життя суспільства (досвід ФРН). *Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (м. Запоріжжя, 26–27 вересня 2014 року.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2014. С. 6–8.

12. Проскурняк О. Г. Судочинство як вид юридичної діяльності. *«Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні»*: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Чернівці, 26–27 жовтня 2017 р.). Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2017. С. 106–107.

АНОТАЦІЯ

Проскурняк О. Г. Сучасна зарубіжна юридична освіта: історико-правове дослідження (на прикладі США, Великобританії і ФРН). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерство освіти і науки України, Львів, 2020.

У дисертації на основі аналізу нормативно-правових актів, вітчизняної та зарубіжної наукової літератури досліджено основні чинники та тенденції розвитку сучасної зарубіжної юридичної освіти, розкрито особливості їх реалізації в США, Великобританії та ФРН. З-поміж чинників виокремлено зростання соціального престижу юридичної професії і розширення доступу до юридичної освіти; з-поміж тенденцій – реформування моделей юридичної освіти, оптимізацію національних мереж правничих шкіл, прагматизацію зарубіжної юридичної освіти і підвищення ефективності підсумкової атестації юристів.

Зроблено висновок, що сучасна юридична професія змогла реалізувати в собі два взаємодоповнюючі принципи: єдності і диференціації. Розвиток інтеграційних процесів у сучасному суспільстві детермінував необхідність існування загальних філософських та інституційних основ юридичної професії. Водночас, кожна правова система під впливом національних традицій зберегла власну специфіку у структурі і розумінні юридичної професії.

Ключові слова: юридична освіта, правнича школа, юридичний факультет, прагматизація юридичної освіти, юридична професія, юрист, референдаріат.

АННОТАЦИЯ

Проскурняк О. Г. Современное зарубежное юридическое образование: историко-правовое исследование (на примере США, Великобритании и ФРГ). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный университет «Львовская политехника» Министерство образования и науки Украины, Львов, 2020.

В диссертации на основе анализа нормативно-правовых актов, отечественной и зарубежной научной литературы исследованы основные факторы и тенденции развития современного зарубежного юридического образования, раскрыты особенности их реализации в США, Великобритании и ФРГ. В качестве факторов определено рост социального престижа юридической профессии и расширение доступа к юридическому образованию; как тенденции –

реформирование моделей юридического образования, оптимизация национальных сетей юридических школ, прагматизация зарубежного юридического образования и повышение эффективности итоговой аттестации юристов.

Сделан вывод, что современная юридическая профессия смогла реализовать в себе два взаимодополняющих принципа: единства и дифференциации. Развитие интеграционных процессов в современном обществе детерминировало необходимость существования общих философских и институциональных основ юридической профессии. В то же время, каждая правовая система под влиянием национальных традиций сохранила свою специфику в структуре и смысле юридической профессии.

Ключевые слова: юридическое образование, юридическая школа, юридический факультет, прагматизация юридического образования, юридическая профессия, юрист, референдарият.

ANNOTATION

Proskurnyak O. G. Contemporary Foreign Legal Education: A Historical and Legal Study (for example, USA, UK and FRG). – *Printed as manuscript.*

Dissertation for the degree of candidate of Law in specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Sciences. – Lviv Polytechnic National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2020.

In the dissertation on the basis of the analysis of normative legal acts, domestic and foreign scientific literature the basic factors and tendencies of development of modern foreign legal education are investigated, the peculiarities of their realization in the USA, Great Britain and Germany are revealed. The factors that determine the growth of the social prestige of the legal profession and the increased access to legal education; as tendencies – reform of models of legal education, optimization of national networks of law schools, pragmatization of foreign legal education and increase of efficiency of final certification of lawyers.

It is concluded that the modern legal profession has been able to implement two complementary principles: unity and differentiation. The development of integration processes in modern society has determined the need for the existence of common philosophical and institutional foundations of the legal profession. At the same time, each legal system under the influence of national traditions has retained its own specifics in the structure and understanding of the legal profession.

The growing role of lawyers is justified by the complication of social infrastructure, the development of the legal status of a person, the expansion of rights and freedoms, the jurisprudence of modern society, which reflects a common tendency for all developed countries to expand the subject of legal regulation, increase the political influence of holders of law degree.

The criteria for access to legal education are classified into educational and social. Admission to US law schools requires any undergraduate education. In the UK and Germany, the enrollment of students is carried out on the basis of schooling. The only social barrier to access to legal education is tuition fees.

Reforming the content of legal education in its most general form concerns models of legal education.

In the US, lawyers are trained in 220 law schools, in the UK – 97, in Germany – 44 universities. The structure of legal education, which includes the duration of studies, its division into cycles, courses, semesters and trimesters, is investigated.

Pragmatization of legal education is manifested in the practical orientation of the educational process, its orientation on the individual interests of students, the development of their practical skills.

Such a new form of practical training of lawyers as law clinics has been investigated. The final form of practical training of lawyers in the UK and Germany – internships is analyzed. The solicitor's internship lasts two years, the barrister's internship – 1 year, the referendariat – two years. In the US, there is no postgraduate education. In Germany, there is a single standard for all law school graduates, which includes two state exams. In the United States, admission to law is through bar examination. In the UK, separate qualification tests are conducted for solicitors and barristers. Their purpose is not to test knowledge, but to test readiness for independent legal practice.

Key words: law education, law school, law school, pragmatization of legal education, legal profession, lawyer, referendariat.

Підписано до друку 01.12.2020 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 1,9.
Зам. № 3. Наклад 100 пр.

Надруковано в «Видавництво Людмила».
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серія ДК № 5303 від 02.03.2017.
«Видавництво Людмила»
03148, Київ, а/с 115.
Тел./факс: + 38 050 469 7485, 068 340 8332
E-mail: lesya3000@ukr.net